

TÜRKİYE İÇİN İNSANİ GELİŞİMİŞLİK GÖSTERGELERİ

Hacı Hayrettin TIRAŞ*

Özet

Ekonomik büyüme genel olarak milli gelirin büyüklüğü ile ölçülürken, gelişmenin ölçülmesi, ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarındaki farklılıklardan dolayı oldukça zordur. Gelişmişlik düzeylerini belirleyebilmek, ekonomik göstergelerle birlikte insani, sosyal ve kültürel açıdan farklı göstergelerin kullanılmasını gerektirmektedir. Birleşmiş Milletler, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini İnsani Gelişim Endeksi aracılığıyla ölçmektedir. Bu endekste, ülkelerin gelirleriyle birlikte, eğitim ve sağlığa ilişkin göstergeler de yer almaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi ve alt göstergelerinin yıllar itibarıyla değişimi ve İnsani Gelişim Endeksini etkileyen faktörlerin incelenmesi yapılmıştır. Buna göre Türkiye, İnsani Gelişim Endeksi ve alt göstergeleri bakımından 1990-2017 yılları arasında önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1990 yılında 0,579 olan İnsani Gelişim Endeksi değeri, 27 yılda %36,6'lık bir artış ile 2017 yılında 0,791 olmuştur. Türkiye, 2017 yılındaki 0,791 İnsani Gelişim Endeksi değeri ile yüksek insani gelişme gösteren ülkeler arasında ve 189 ülke içerisinde 64. sıradadır. Kişi başı Gayri Safi Milli Gelir değeri bakımından 50., Beklenen Okullaşma Yılı bakımından 48., Ortalama Okullaşma Yılı bakımından 111. ve Doğuşta Yaşam Beklentisi bakımından 66. sıradadır. Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi değerini yükseltebilmesi ve çok yüksek insani gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasına girebilmesi için gelirin yanında, özellikle eğitim ve sağlık alanına yatırım yapması gerekmektedir. Ayrıca, hesaplamada kullanılan verilerin güncellikten uzak olması İnsani Gelişim Endeksi değerini olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, İnsani Gelişim, İnsani Gelişim Endeksi, Türkiye

HUMAN DEVELOPMENT INDICATORS FOR TURKEY

Abstract

While economic growth is generally measured by the size of national income, the measurement of development is difficult due to the differences in the economic, political and social structures of the countries. Assessing the development levels requires the use of different indicators from humanitarian, social and cultural perspectives, in addition to economic indicators. The United Nations measures the level of development of a country by The Human Development Index. This Index includes indicators on education and health, in addition to the incomes of countries.

In this study, Turkey's Human Development Index and sub-index and as the years change was made to examine the factors affecting the Human Development Index. Accordingly, Turkey has made in terms of Human Development Index and sub-index significant improvement between the years 1990-2017. The value of the Human Development Index, which was 0,579 in 1990, was 0,791 in 2017 with a 36,6% increase in 27 years. Turkey, with a Human Development Index value of 0.791 in 2017 and ranks among the countries showing high human development, 64th in 189 countries. In terms of Gross National Income, 50th it is ranked, 48th for Expected Schooling Year, 111th for Average Schooling Year and 66th for Life Expectancy at Birth. In order for Turkey to increase its human development index value and become one of the countries with a high level of human development, it needs to invest in education and health, as well as income. Furthermore, the fact that the data used in the calculation are out of date negatively affects the value of the Human Development Index.

Key words: Development, Human Development, Human Development Index, Turkey

---

* Dr., İktisat Anabilim Dalı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Hastanesi, hhayrettintiras@hotmail.com

Giriş

Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin belirlenmesinde beşeri sermayenin miktarı ve gelişme düzeyi önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma yıllardır ülkelerin üzerine yoğunlaştıkları konulardan birini oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme genel olarak milli gelirin büyüklüğü ile ölçülürken, gelişmenin ölçülmesi, ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarındaki farklılıklardan dolayı oldukça zordur. Ancak ekonomik gelişmenin ölçülmesinde en çok milli gelir, eğitim ve sağlığa ait bazı göstergeler ölçüt olarak kullanılmaktadır.

Ekonomik gelişme 1970'lere kadar önemli ölçüde milli gelirdeki artışlar ile bir tutulmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınma ve gelişme odaklı çalışmaların hız kazandığı görülmektedir. 1960'lı yıllarda gelişmedeki temel amaç, üretim ve istihdamın yapısını tarımdan ziyade, sanayi ve hizmet sektörleri doğrultusunda dönüştürmek olmuştur (Başar vd., 2015: 846). Bu açıdan ülke refahındaki değişimin göstergesi de milli gelir artışları olmuştur. Ancak bu yaklaşımın yetersiz kalması 1970'lerde ekonomik kalkınmanın yeniden tanımlanması gereğini ortaya çıkarmıştır. Yeni yaklaşım kalkınmayı, insani, sosyal, çevresel ve kültürel boyutları ile ele alırken, ekonomik büyüme yanında; gelir dağılımı, işsizlik, yoksulluk ve bölgesel dengesizliklerinde kalkınma içinde değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Demir, 2006: 1). Yani yeni yaklaşım gelişmeyi; tüm insanların yaşam kalitesinde meydana gelen iyileşme süreci biçiminde tanımlamaktadır.

Bir ülkenin milli gelirinde yüksek artışların olması, o ülkenin gelişmiş bir ülke olarak tanımlanması için yeterli görülmemektedir. Ekonomik açıdan kalkınmış bir çok ülkede sosyal sorunların varlığını sürdürmesi, ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkinin daha iyi kurulması gerektiğini ortaya koymuştur (Demir Şeker, 2011: 2). Gelişme daha çok ekonomik büyüme ile ilişkilendirilirken, insani gelişme daha geniş ve kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. İnsanlar ekonomik büyümeye katkı sağlarken, ekonomik büyümede insan refahının artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyüme ile insani gelişme karşılıklı etkileşim halindedir. (Bolat ve Çılan, 2007; 224). Kalkınmanın merkezine insanı koyan insani gelişme, gelir odaklı bir gelişme anlayışını yeterli görmemektedir. Bunun için ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi veya toplumsal tüm seçenek ve tercihlerin çoğaltılmasına vurgu yapmaktadır. Kişilerin gelirlerindeki artışın gelişme açısından önemli bir unsur olduğunu, ancak tek başına gelirin gerçek refahı ölçmede yetersiz kaldığını savunmaktadır. İnsani gelişme, insan refahını gelir kavramının ötesinde değerlendirmektedir.

Gelişme konusunda insan odaklı yaklaşımın ortaya çıkmasıyla birlikte, ülkelerin gelişmişlik seviyelerini belirlemek için insani, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere pek çok gösterge kullanılmaya başlanmıştır (Karabulut vd., 2009: 2). Söz konusu bu göstergeler gelişmişlik düzeyi aynı olan ülkelere bile önemli farklılıklar göstermektedirler. Bu farkların en aza indirilmesi ve daha sağlıklı değerlendirmelerin yapılabilmesi için ilk kez 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından, gelirin yanında insani gelişmeyi de ölçmeyi amaçlayan gelir dışı göstergelerin de esas alındığı bir takım endeksler yayımlamaya başlamıştır (UNDP, 2010: IV). Bu endekslerde ülkelerin gelişmişlik dereceleri ile birlikte refah durumları da sayısal değerlere dönüştürülerek İnsani Gelişim Endeksi (İGE) (Human Development Index (HDI)) adı altında yayımlanmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçmenin yanında ülkede yaşayan bireylerin refah seviyelerini de (Doğan ve Gürler, 2013: 70) ölçen İGE,

ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi bir arada değerlendirerek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri birlikte izleme ve karşılaştırma imkanı sunmaktadır.

Konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde Türkiye üzerine de birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan; Akçiçek (2015), Türkiye'nin insani gelişme performansını 2014 yılı İGE değerleri ile incelemiştir. Bolat ve Çılan (2007), gelişmekte olan ülkeleri İGE bileşenleri açısından karşılaştırmıştır. Erol (2011), yapmış olduğu çalışmada Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan 23 ülkeyi ele almış ve insani gelişmişlik açısından analiz etmiştir. Tıraş ve Ağır (2018), Türkiye ve İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkelerin 2016 yılı İGE ve alt göstergelerinin değerlendirmesini yapmıştır. Tüylüoğlu ve Karalı (2006), Türkiye'nin İGE'ni yorumlayarak, Devlet İstatistik Enstitüsü verileri ile yeniden hesaplamış ve UNDP'nin hesapladığı İGE değerleri ile karşılaştırmıştır. Gürses (2009), Demir (2006) ve Demir Şeker (2011), Türkiye'nin İGE açısından konumunu ele almış ve yıllar itibariyle gösterdiği performansı değerlendirmiştir. Bu çalışmaların sayısı artırılabilir. Ancak, yapılan çalışmalardan elde edilen ortak sonuç, gelirin insani kalkınma için gerekli olduğu ancak yeterli olmadığı, gelir yanında eğitim, sağlık, güvenlik, barınma gibi alanlarda iyileşmelerin olması gerektiği, özellikle eğitimin insani gelişmede çok büyük etkisinin olduğudur.

Bu çalışmada, Türkiye'nin İGE ve alt göstergelerinin yıllar itibariyle değişimi ve İGE'ni etkileyen faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın diğer çalışmalardan farklılığı ise, Türkiye'yi İGE açısından güncel veriler ve alt endeksler açısından inceliyor olmasıdır. Çalışmada kullanılan veriler için UNDP 1990-2018 yılları arası İnsani Gelişme Raporlarından yararlanılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümü ve devamında, Türkiye üzerine yapılan benzer çalışmalar hakkında özet bilgiler verilmiştir. Daha sonra İGE'nin içeriği ve hesaplama yöntemi hakkında açıklayıcı bilgiler verilerek, Türkiye'ye ait İGE ve alt bileşenlerinden oluşturulan istatistiki tablolar yorumlanmaya çalışılmıştır. İGE etkileyen faktörler incelenmiş ve Türkiye'nin İGE'ne ilişkin alternatifler değerlendirilmiştir. Genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümünde ise, Türkiye'nin İGE bakımından yıllar itibariyle gelişimi değerlendirilerek, yüksek insani gelişim gösteren ülkeler arasına girmesi için yapılması gerekenler ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. İnsani Gelişme Endeksi ve Hesaplanması

İnsani Gelişme Endeksi, UNDP tarafından ilk kez 1990 yılında yayınlanan, ülkelerin sosyo-ekonomik yönden gelişmişlik düzeylerini ölçerek, kalkınma ve refah düzeyleri hakkında fikir veren önemli bir ölçme ve karşılaştırma aracıdır. Birleşmiş Milletlerin (BM) 1990 yılında yayınladığı ilk raporda insani gelişme “insanların seçeneklerinin artırılması süreci” olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 1990: 1). İnsani gelişme insana yapılan her türlü yatırımı kapsarken, sağlıklı ve eğitilmiş insanların işgücü verimini artırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu bilinmektedir.

Ekonomik kalkınma anlayışlarına yoğun tepkilerin olduğu bir dönemde yayınlanan İGE, temelde (1998 yılı Nobel Ekonomi Ödülü sahibi) Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımına dayanmaktadır. Sen, yapabilirlik yaklaşımı ile yoksulluk ve kalkınma anlayışına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır (Gürses, 2009: 341). UNDP ise bu dönemde Pakistanlı tanınmış iktisatçı ve maliye bakanı Mahbub ul Haq liderliğinde bir ekibe, “ulusal ve küresel kalkınma politikalarının merkezine insanı yerleştirmenin gerekliliğini vurgulamak ve uluslar arası

topluluğun dikkatini bireylerin yaşam kalitesinin önemine çekmek” (Gürses, 2009: 341) amacıyla insani gelişme raporunu hazırlatmıştır.

Gelir odaklı kalkınma anlayışını yeterli görmeyen insani gelişme yaklaşımı, kalkınmanın odak noktasına insanı koymaktadır. Bireylerin ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel bütün tercih ve seçeneklerinin artırılmasına vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşıma göre bireylerin gelirinde meydana gelen artışlar, gelişme açısından önemli ve gerekli bir etken olmakla birlikte tek başına insan refahının ölçülmesi için yeterli değildir (Gürses, 2009: 340). Refahın ölçülmesinde gelirin sıklıkla kullanılmasının nedeni, kolay ulaşılabilir ve ölçülebilir bir veri olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa insani gelişme kavramı, insan refahını gelir kavramının ötesinde değerlendirmektedir.

İnsani gelişme kavramını ifade eden İGE, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri yanında ülkede yaşayan bireylerin refah düzeylerini de ölçmektedir (Doğan ve Gürler, 2013: 70). İGE yayımlanmaya başlandığı 1990 yılından itibaren; gelir, eğitim ve sağlık olmak üzere sosyo-ekonomik hayatın üç önemli alanını kapsayacak (Hicks, 1997: 285) şekilde kurgulanmıştır. İGE, insan hayatını; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve insana yakışır bir yaşam standardı ile ele alan bileşik bir ölçüttür (UNDP, 1990: 10).

İGE hesaplamasında kullanılan eğitim, sağlık ve gelir boyutları, içeriklerinde zamanla bazı değişiklikler olmakla birlikte gelişme aşamalarının tamamında ön plandadır. İGE'nin hesaplamasında en son 2010 yılında yapılan değişikliklerle kullanılan göstergelerin içeriklerinde ve hesaplama formülünde değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu üç boyut aynı kalmakla birlikte, gelir ve eğitimi ölçmek için kullanılan ölçütler farklılaştırılmıştır (UNDP, 2018a: 37; Akçiçek, 2015: 6).

Gelir; insanca bir yaşam sürebilmek için ihtiyaç duyulan temel mal ve hizmetleri elde etmede kullanılan kaynakları ifade etmektedir. Satınalma gücü paritesine göre kişi başı GSMG olarak hesaplanmaktadır.

Eğitim; toplumun bilgi üretimi ve bilgiye ulaşma imkanlarını etkileyen temel faktörün bireylerin eğitim seviyesi olduğu kabul edilmektedir. İGE'yi hesaplamada kullanılan eğitim endeksini belirlemek için ülkedeki beklenen okullaşma yılı (BOY) ve ortalama okullaşma yılı (OOY) kullanılmaktadır. BOY, okula başlama yaşındaki çocukların göreceği beklenen öğrenim süresi ile, bir başka deyişle, yaşa özgü okullaşma oranlarının çocuğun yaşamı boyunca aynı kalacağı varsayımıyla, çocuğun eğitim almayı bekleyebileceği toplam süre ile ölçülmektedir. OOY ise, yetişkin nüfusun ortalama öğrenim süresini, bir başka deyişle 25 yaş ve üstündeki bireylerin ömürleri boyunca gördükleri öğrenim süresini belirtmektedir.

Sağlık; uzun ve sağlıklı bir yaşamı kapsayan doğumda yaşam beklentisini (DYB) ifade etmektedir. Beklenen ortalama ömür olarakta bilinmektedir. Sağlıklı bir yaşamın olduğu toplumda ortalama ömür artarken, eğitim seviyesi de yükselmektedir. Ayrıca, sağlıklı bir toplumda hem yaşam kalitesinin hem de sağlık hizmetlerinin iyi olduğu kabul edilmektedir.

Boyut endekslerinin oluşturulmasında bazı minimum ve maksimum değerler belirlenmiştir. 2018 yılı İGE hesaplamasında kullanılan minimum ve maksimum değerler Tablo 1'de ki gibidir.

Tablo 1: 2018 İGE Hesaplamasında Kullanılan Minimum ve Maksimum Değerler

Boyutlar	Göstergeler	Minimum	Maksimum
Sağlık	Doğuşta Yaşam Süresi (Yıl)	20	85
	Beklenen Okullaşma Yılı	0	18
Eğitim	Ortalama Okullaşma Yılı	0	15
	Satınalma Gücü Paritesi Kişi Başı GSMG (\$)	100	75.000

Kaynak: UNDP, 2018b: 2

İGE, gelir, eğitim ve sağlık kategorilerinde her bir kategori için ayrı ayrı belirlenmiş olan değerleri bir formül içerisinde kullanmaktadır. Ülkelerin İGE'leri hesaplanırken öncelikle; ülkelere ait gelir için satınalma gücü paritesine dönüştürülmüş kişi başı GSMG, eğitim kategorisinde BOY ve OOOY ve sağlık kategorisinde hesaplanan DYB değerleri, Tablo 1'de belirlenen minimum ve maksimum değerleri de kullanılarak 0 ile 1 arasında değer alan boyut endeksleri hesaplanmaktadır. Boyut endeksleri aşağıdaki 1 no'lu denklem yardımıyla hesaplanmaktadır (Sadece gelir boyutu endeksi hesaplanırken logaritma fonksiyonu kullanılmaktadır).

Boyut Endeksi Hesap Formülü

$$\frac{\text{Gerçek Değer} - \text{Minimum Değer}}{\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer}} = D \quad (0 - 1) \quad (1)$$

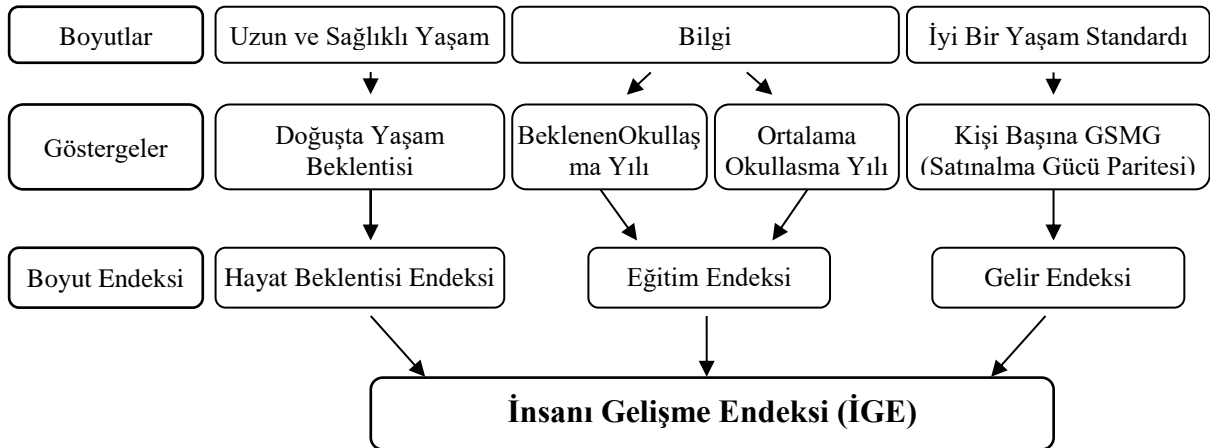
Boyut endeks formülü ile oluşturulan değerler İGE'ni hesaplamak için 2 no'lu formülde yerine konarak hesaplama yapılmaktadır. Yapılan hesaplamada her üç endeksin geometrik ortalaması alınmakta ve çıkan sonuç İGE değerini vermektedir. İGE hesaplamasında tüm göstergelerin ağırlığı eşittir (eğitim göstergesinin iki alt bileşeninin ağırlığı da kendi içinde eşittir). İGE'de dahil bütün göstergeler ancak 0 ile 1 arasında bir değer alabilmektedir (UNDP, 2018b: 2).

İnsani Gelişme Endeksi Hesap Formülü

$$\text{İGE} = \sqrt[3]{D \text{ Gelir} \times D \text{ Eğitim} \times D \text{ Sağlık}} \quad (2)$$

İGE'ni oluşturan boyutlar, göstergeler ve boyut endekslerinin oluşumu aşağıdaki gibi şematize edilebilir.

Şekil 1: İGE Boyut, Bileşenler ve Oluşumu

Kaynak: UNDP, 2018b: 2

İnsani gelişme endeksi hesaplamaları yapıldıktan sonra elde edilen puanlara göre ülkeler dört kategoriye ayrılmaktadır. UNDP 2018 yılı İGE ve göstergelerinde yapılan güncellemeler sonucunda ülke gruplarının aldıkları puanlara göre sınıflandırılması aşağıdaki gibidir (UNDP, 2018b:3);

Çok yüksek insani gelişim	: 0,800 puan ve üstü
Yüksek insani gelişim	: 0,700-0,799 puan
Orta insani gelişim	: 0,550-0,699 puan
Düşük insani gelişim	: 0,550 puan altı

Hesaplanan puanın 1'e yakın olması daha yüksek bir insani gelişimin, 0'a yakın olması daha düşük bir insani gelişimin gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Örneğin; Türkiye, UNDP 2018 yılı İGE istatistiksel güncellemelerine göre, 0,791 puan endeks değeri ile 189 ülke içerisinde insani gelişmişlik açısından 64. sırada yer almıştır (UNDP, 2018a: 23). Buna göre Türkiye, yüksek insani gelişme düzeyine sahip ülke konumundadır.

2. Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Bileşenlerinin Gelişimi

İGE hesaplamalarında kullanılan veriler bütün hesaplamalarda aynı olmakla birlikte zamanla hesaplama yönteminde bazı değişikliklere ihtiyaç duyulmuştur. 1990 yılında yapılan ilk hesaplama sonrası 1991, 1994, 1995, 1999 ve en son 2010 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. İGE hesaplamalarında yapılan bu değişiklikler nedeniyle, ülke verilerinin yıllar itibarıyla karşılaştırılabilirliği bozulduğundan, bu sorunu gidermek amacıyla en son formül kullanılarak önceki dönem verileri beşer yıllık aralıklarla yeniden hesaplanıp yayımlanmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin önceki yıllar İGE değerlerinde ve sıralamalarında değişiklikler görülebilmektedir. Aşağıda Tablo 2'de Türkiye'nin geçmiş yıllara ait İGE değerleri ve sıralaması bulunmaktadır.

Tablo 2, Türkiye'nin 1990-2018 yılları arasında yayımlanan İnsani Gelişme Raporlarında yer alan İGE puanı, İGE puanına esas olan yılı, endeks sıralamasındaki yerini ve İGE hesaplanan ülke sayısını göstermektedir. İGE'nin ilk defa hesaplandığı 1990 yılında Türkiye 0,751 puanla 130 ülke içerisinde 58. sırada ve orta insani gelişmişlik seviyesine sahip ülke konumundadır. 1991 yılında İGE hesap formülünde değişiklikler yapılırken, İGE hesaplanan ülke sayısı da artmıştır. Yeni formülle yapılan hesaplama göre Türkiye, 0,694 puanla 160 ülke içerisinde 70. sıraya gerilemiştir.

İGE hesaplamasında 1994 ve 1995 yıllarında yeniden değişikliğe gidilmiştir. 1995 yılındaki değişiklik sonrası yapılan hesaplama ile Türkiye'nin İGE değeri önemli bir artış gösterirken, sıralamadaki yeri sadece iki basamak yükselmiştir. 1996 yılı raporunda İGE değerinde 0,081 puanlık önemli bir düşüş yaşayan Türkiye 174 ülke içerisinde 84. sırayı almıştır.

UNDP 1999 yılında İGE hesaplamalarında yeni bir değişiklik yapmıştır. Değişiklik sonrası Türkiye'nin İGE puan değeri önemli oranda düşmüş, 174 ülke içerisinde 0,728 İGE puanı ile 94. sıraya gerilemiştir. 1999 yılından 2010'na kadar hesaplama formülünde herhangi bir değişiklik yapılmamış, Türkiye'nin İGE puan değeri ise 2001 (Ekonomik kriz yılı) yılı hariç sürekli yükselmiştir. Puan değerinin yükselmesine karşın bu dönemde Türkiye'nin sıralaması inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bunun nedeni İGE hesaplanan ülke sayısının değişmesi, diğer ülkelerin performansı ve Türkiye'de yaşanan ekonomik krizle ilgilidir.

Tablo 2: Türkiye'nin Geçmiş Yıllar İGE ve Sıralamadaki Yeri

Rapor Yılı	İGE Değeri İle İlgili Yıl	İGE	Sıralama	İGE Hesaplanan Ülke Sayısı
1990	-	0,751	58	130
1991	1988	0,694	70	160
1992	1989	0,671	71	160
1993	1990	0,717	73	173
1994	1991	0,739	68	173
1995	1992	0,792	66	174
1996	1993	0,711	84	174
1997	1994	0,772	74	175
1998	1995	0,782	69	174
1999	1997	0,728	94	174
2000	1998	0,732	85	174
2001	1999	0,735	82	162
2002	2000	0,742	85	173
2003	2001	0,734	96	175
2004	2002	0,751	88	177
2005	2003	0,750	94	177
2006	2004	0,757	92	177
2007/8*	2005	0,775	84	177
2009	2007	0,806	79	182
2010	2010	0,679	83	169
2011	2011	0,699	92	187
2012**	-	-	-	-
2013	2012	0,722	90	187
2014	2013	0,759	69	187
2015	2014	0,761	72	188
2016	2015	0,767	71	188
2017***	2016	0,787	65	188
2018	2017	0,791	64	189

Kaynak: UNDP, 1990-2017 Yılları arası raporları; Demir, 2006: 10.

Not: Tablodaki değerler ve sıralamalar ilgili yılların raporlarından alınmıştır. *2007/08 yıllarında tek UNDP raporu yayımlanmıştır. **2012 yılında UNDP HDI Raporu yayımlanmamıştır. ***2018 UNDP Güncellemesinden alınmıştır.

UNDP'nin 2010 yılında İGE hesaplamasında yaptığı kapsamlı değişiklik ile İGE içerisinde gelirin etkisi azalmış ve diğer bileşenlerin etkileri artmıştır. Bu durum Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin puanlarının düşmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin gelir endeksi, diğer bileşenlere göre daha iyi durumda olduğundan 2010 yılı İGE puanı 0,679 olarak hesaplanmış ve 169 ülke içerisinde 83. sırada yer almıştır. Bu raporda ilk defa yayımlandığı yılın verileri ile hesaplama yapılmıştır. Bu durum 2011 raporunda da devam etmiştir. Daha önceki raporlar genellikle raporun yayımlandığı yıldan 2-3 yıl önceki verileri kapsamaktaydı. Örneğin; 1990-1998 yılları arasında yayımlanan raporların İGE hesaplamalarında üç yıl önceki yıla ait veriler kullanılmıştır (Örneğin; 1998 yılına ait raporda 1995 yılının verileri kullanılarak 1995 yılı

İGE'nin hesaplanması gibi). 1999-2009 yılları arasındaki raporlarda iki yıl önceki veriler, 2013-2018 yılları arasındaki raporlarda ise bir yıl önceki veriler kullanılmıştır.

Türkiye'de eğitim ve sağlık alanında yapılan yatırımlar ile ekonomik ve sosyal göstergelerde meydana gelen iyileşmeler 2010 yılından sonra İGE puan değeri ve sıralamasında etkisini göstermiştir. 2011 yılından itibaren İGE hesaplanan ülke sayısında önemli bir değişiklik olmamış, Türkiye'nin İGE puan değeri ve sıralamadaki yeri yıllar itibarıyla yükselmiştir. Öyle ki, 2018 yılında 0,791 İGE puan değeri ile 189 ülke içerisinde 64. sırada ve yüksek insani gelişmişlik seviyesine sahip ülke konumuna gelmiştir.

UNDP'nin İGE'ni hesaplariken hesaplama yönteminde ve içeriğinde zaman zaman yapmış olduğu değişiklikler ülkeler arası kıyaslama yapmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü veriler bozulmakta ve karşılaştırılabilirlik özelliğini yitirmektedir. Dolayısıyla UNDP, bu sorunu çözmek amacıyla son yöntem ve içerikle ülkelerin geçmiş yıllar verilerini güncelleyerek beşer yıllık aralıklarla İGE'ni yeniden hesaplamakta ve yayımlamaktadır. 2018 yılında yapılan güncelleme ile 189 ülkenin hem 2017 yılı İGE hesaplanmış hem de geriye dönük olarak beşer yıllık aralıklarla İGE ve alt bileşenleri güncellenmiştir.

Türkiye'nin İGE ve alt bileşenlerinin yıllara göre değişimi Tablo 3'te gösterilmektedir. Tablo 3'deki değerler UNDP tarafından 2018 yılında yapılan güncelleme sonucunda 1990-2017 yılları arası Türkiye'ye ait değerleri göstermektedir. Kişi başı GSMG 2011 yılı temel alınarak güncellenmiştir.

Tablo 3'ten Türkiye'nin İGE'nin ilk yayımlanmaya başladığı 1990 yılından son güncellenmenin yapıldığı 2018 yılına kadar İGE ve alt göstergeleri bakımından önemli gelişmeler kaydettiği anlaşılmaktadır. Tablo 3'e göre, Türkiye'nin İGE değeri 1990-2017 yılları arasında 0,579'dan 0,791'e yükselmiştir. Bu, 27 yılda %36,6'lık bir artış anlamına gelmektedir. Türkiye, 2017 yılındaki 0,791 İGE değeri ile yüksek insani gelişme kategorisinde yer almış ve İGE hesaplanan 189 ülke içerisinde 64. sırada yer almıştır. Ayrıca, 1990-2017 yılları arasında Türkiye'de DYB 11,7 yıl, BOY 6,3 yıl, OÖY 3,5 yıl ve kişi başı GSMG %121,2 oranında artış göstermiştir.

UNDP'nin 2018 yılında ülkelerin İGE hesaplamalarında yapmış olduğu güncelleme ile birlikte, İGE alt bileşenleri olan; kişi başı GSMG, DYB, BOY ve OÖY verileri de güncellenmiş ve beşer yıllık veriler olarak yayımlanmıştır. Türkiye'ye ait güncel veriler aşağıdaki gibi tablolştırılarak yıllar itibarıyla değişimi tartışılmıştır.

Tablo 3: Türkiye'nin İGE ve Alt Bileşenlerinin Yıllara Göre Gelişimi

Yıl	DYB (Yıl)	BOY	OOY	Kişi Başı GSMG (\$)	İGE
1990	64,3	8,9	4,5	11.214	0,579
1991	64,8	9,1	4,6	11.099	0,583
1992	65,3	9,2	4,6	11.482	0,589
1993	65,8	9,3	4,7	12.174	0,597
1994	66,4	9,5	4,8	11.317	0,599
1995	67,0	9,6	4,8	12.089	0,607
1996	67,6	9,7	5,0	12.804	0,615
1997	68,2	9,8	5,1	13.562	0,624
1998	68,8	10,2	5,3	13.719	0,635
1999	69,4	10,7	5,4	13.010	0,643
2000	70,0	11,1	5,5	13.656	0,655
2001	70,6	11,6	5,6	12.518	0,662
2002	71,1	12,0	5,7	13.208	0,672
2003	71,6	12,1	5,8	13.767	0,679
2004	72,1	12,0	5,9	14.946	0,685
2005	72,5	11,9	6,0	16.129	0,690
2006	72,9	12,3	6,1	17.060	0,701
2007	73,2	12,6	6,2	17.730	0,708
2008	73,5	12,5	6,3	17.656	0,710
2009	73,9	13,0	6,5	16.580	0,718
2010	74,2	13,8	6,7	17.804	0,734
2011	74,4	14,3	7,2	19.490	0,753
2012	74,7	14,4	7,5	20.128	0,760
2013	75,0	14,8	7,7	21.453	0,771
2014	75,2	15,2	7,6	22.203	0,778
2015	75,5	15,2	7,8	23.125	0,783
2016	75,8	15,2	8,0	23.500	0,787
2017	76,0	15,2	8,0	24.804	0,791

Kaynak: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data> (18.11.2018)

Tablo 4: Türkiye'nin Güncellenmiş Kişi Başı GSMG Değerleri (2011 PPP)

Yıl	Kişi Başı GSMG (\$)	İGE Hesaplanan Ülkelerin Ortalaması (\$)	Kişi Başı GSMG Sırası	İGE Hesaplanan Ülke Sayısı
1990	11.214	12.440	65	142
1995	12.089	14.323	59	147
2000	13.656	14.396	60	172
2005	16.129	15.684	58	186
2010	17.804	16.386	61	188
2015	23.125	17.589	54	188
2016	23.500	17.739	53	188
2017	24.804	17.988	50	189

Kaynak: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data> (18.11.2018)

Tablo 4'te Türkiye'nin 1990-2017 yılları arası kişi başı yıllık GSMG'nin 2011 yılı temel alınarak satınalma gücü paritesine dönüştürülmüş değerleri beşer yıllık periyotla verilmiştir. Buna göre, İGE'nin ilk hesaplandığı 1990 yılında Türkiye'nin kişi başı GSMG'yi 11.214 \$ iken, 27 yılda %121,2 oranında artarak 2017 yılında 24.804 \$'a yükselmiştir. Aynı dönemde İGE hesaplanan ülkelerin kişi başı GSMG ortalaması, 12.440 \$'dan %44,6 oranında artarak 17,988 \$'a yükselmiştir. Türkiye, kişi başı GSMG değeri bakımından 1990 yılında 142 ülke içerisinde 65. sırada iken, 2017 yılında 189 ülke içerisinde 50. sıraya yükselmiştir. Bu dönemde hem ülkelerin kişi başı GSMG değerleri yükselmiş hem de İGE hesaplanan ülke sayısı artmıştır. Türkiye'de kişi başı GSMG değeri 1990-2017 yılları arasında yüksek oranlarda artarken 2016-2017 yıllarında artış oranı düşük kalmıştır. Aynı dönemde diğer ülkelerin kişi başı GSMG ortalaması Türkiye'ye göre oldukça düşüktür. Bu dönemde Türkiye'deki kişi başı GSMG, İGE hesaplanan ülkelerin ortalamasından yaklaşık %76,6 oranında daha fazla artmıştır.

Tablo 5: Türkiye'de Beklenen Okullaşma Yılı (BOY)

Yıl	BOY	İGE Hesaplanan Ülkelerin Ortalaması (Yıl)	BOY Sırası	İGE Hesaplanan Ülke Sayısı
1990	8,9	10,0	118	142
1995	9,6	10,4	120	147
2000	11,1	11,2	106	172
2005	11,9	12,0	107	186
2010	13,8	12,7	68	188
2015	15,2	13,2	45	188
2016	15,2	13,2	48	188
2017	15,2	13,2	48	189

Kaynak: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data> (18.11.2018)

Tablo 5'te 1990-2017 yılları arasında Türkiye'de BOY değerleri beşer yıllık aralıklarla verilmiştir. Buna göre, 1990 yılında Türkiye'nin BOY 8,9 yıl iken, 27 yılda yaklaşık %70,8 oranında artarak 2017 yılında 15,2 yıla yükselmiştir. Aynı dönemde İGE hesaplanan ülkelerin BOY ortalaması 10,0 yıl'dan yaklaşık %32,0 oranında yükselerek 13,2 yıl olmuştur. Türkiye, BOY değeri bakımından 1990 yılında 142 ülke içerisinde 118. sırada iken, 2017 yılında 189 ülke içerisinde 48. sıraya yükselmiştir. Bu dönem içerisinde hem ülkelerin BOY değerleri hem de İGE hesaplanan ülke sayısı artmıştır. Türkiye'nin BOY değeri 1990-2015 yılları arasında sürekli artarken 2015-2017 yıllarında artış olmamıştır. Aynı dönemde diğer ülkelerin BOY ortalaması Türkiye'ye göre oldukça düşük kalmış, 2015-2017 yıllarında değişmemiştir. Türkiye'de BOY, İGE hesaplanan ülkelerin ortalamasından yaklaşık %38,8 oranında daha fazla artmıştır. 2017 yılında Türkiye'de BOY 15,2 yıl iken İGE hesaplanan ülkelerin ortalaması 13,2 yıl olmuştur.

Tablo 6'da Türkiye'de 1990-2017 yılları arası OÖY değerleri beşer yıllık aralıklarla verilmiştir. 1990 yılında Türkiye'nin OÖY 4,5 yıl iken, 27 yılda yaklaşık %77,8 oranında artarak 2017 yılında 8,0 yıla yükselmiştir. Aynı dönemde İGE hesaplanan ülkelerin OÖY ortalaması 5,9 yıl'dan yaklaşık %45,8 oranında yükselerek 8,6 yıl olmuştur. Türkiye, OÖY değeri bakımından 1990 yılında 142 ülke içerisinde 93. sırada iken, 2010 yılında 188 ülke içerisinde 122. Sıraya kadar gerilemiştir. Bu dönem içerisinde hem ülkelerin OÖY değerleri hem de İGE hesaplanan ülke sayısı artmıştır. 2010 yılından itibaren ise yükselişe geçerek 2017 yılında 189 ülke içerisinde 111. olmuştur. Türkiye'nin OÖY değeri 1990-2015 yılları arasında devamlı artarken 2016-2017 yıllarında artış olmamıştır. Aynı dönemde diğer ülkelerin OÖY ortalaması da

yükselmiştir. Bu dönemde Türkiye’de OÖY, İGE hesaplanan ülkelerin ortalamasından yaklaşık %22,0 oranında daha fazla artmasına rağmen bu ülkelerin ortalamasını yakalayamamıştır. Türkiye’nin OÖY, 2017 yılında İGE hesaplanan ülkelerin OÖY ortalamasının 0,6 yıl altında kalmıştır.

Tablo 6: Türkiye’de Ortalama Okullaşma Yılı (OOY)

Yıl	OOY (Yıl)	İGE Hesaplanan Ülkelerin Ortalaması (Yıl)	OOY Sırası	İGE Hesaplanan Ülke Sayısı
1990	4,5	5,9	93	142
1995	4,8	6,6	99	147
2000	5,5	7,0	114	172
2005	6,0	7,5	121	186
2010	6,7	8,0	122	188
2015	7,8	8,5	116	188
2016	8,0	8,5	111	188
2017	8,0	8,6	111	189

Kaynak: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data> (18.11.2018)

Tablo 7: Türkiye’de Doğuşta Yaşam Beklentisi (DYB)

Yıl	DYB (Yıl)	İGE Hesaplanan Ülkelerin Ortalaması (Yıl)	DYB Sırası	İGE Hesaplanan Ülke Sayısı
1990	64,3	64,6	116	142
1995	67,0	65,5	106	147
2000	70,0	66,6	96	172
2005	72,5	68,2	80	186
2010	74,2	70,0	70	188
2015	75,5	71,6	69	188
2016	75,8	71,8	66	188
2017	76,0	72,1	66	189

Kaynak: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data> (18.11.2018)

Tablo 7’de 1990-2017 yılları arasında Türkiye’nin DYB değerleri beşer yıllık aralıklarla verilmiştir. Buna göre, 1990 yılında Türkiye’nin DYB 64,3 yıl iken, 27 yılda yaklaşık %18,2 oranında artarak 2017 yılında 76,0 yıla yükselmiştir. Aynı dönemde İGE hesaplanan ülkelerin DYB ortalaması 64,6 yıldan %11,6 oranında artarak 72,1 yıla yükselmiştir. Türkiye, DYB değeri bakımından 1990 yılında 142 ülke içerisinde 116. sıradadır. 2017 yılında ise 189 ülke içerisinde 66. sıraya yükselmiştir. Bu dönemde ülkelerin DYB değerleri yükselirken İGE hesaplanan ülke sayısı da artmıştır. Türkiye’nin DYB değeri 1990-2017 yılları arasında 11,7 yıl artış gösterirken, aynı dönemde İGE hesaplanan ülkelerin DYB ortalaması 7,5 yıl artmıştır. Bu dönemde Türkiye’de DYB, sağlık alanında elde edilen olumlu gelişmelere paralel olarak İGE hesaplanan ülkelerin ortalamasından yaklaşık 4,2 yıl daha fazla artış göstermiştir.

3. İGE’ni Etkileyen Faktörler ve Türkiye’nin İGE’ne İlişkin Beklentiler

3.1. İGE’ni Etkileyen Faktörler

İGE oluşturan bileşenler çeşitli faktörlerden etkilenmekte ve İGE’nin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Aşağıda İGE’ni etkileyen faktörler genel hatlarıyla incelenmektedir.

İGE'ni etkileyen en önemli faktörlerden birisi hesaplama yöntemidir. (İGE hesaplama yöntemi ve bu yöntemler üzerinde yapılan değişikliklerden önceki bölümlerde bahsedilmişti.) İGE'nin hesaplama yöntemi ve alt bileşenleri üzerinde yapılan değişiklikler İGE'ni etkilemekte, ülkelerin İGE ve sıralamadaki yerini değiştirebilmektedir. İGE hesaplama yönteminde yapılan değişikliklerle gelir bileşeninin zamanla İGE içerisindeki etkisi azaltılmış, eğitim ve sağlık bileşeninin etkisi artırılmıştır. Daha önceki yıllarda yapılan hesaplamalarda aritmetik ortalama kullanılırken, 2010 yılında yapılan değişiklikle geometrik ortalama kullanılmaya başlanmıştır. Aritmetik ortalama bileşenlerin birbirlerinin yerini tutma olasılığı geometrik ortalama göre daha yüksektir. Dolayısıyla gelir bileşeninin değeri yükseliyor olsa da, İGE'ne etkisi yıllar itibarıyla azalan bir seyirde olacaktır. Buna mukabil eğitim ve sağlık göstergelerinin etkisi daha yüksek olacaktır.

İGE'ni etkileyen faktörlerden diğeri İGE'ni oluşturan değişkenlerin büyük ölçüde stok değişkenlerden oluşmasıdır. Söz konusu değişkenlerin büyüklükleri geçmişten günümüze kadar süren bir gelişim sonucunda belirlenmektedir. Bu değişkenlerin son zamanlardaki gelişiminden çok dönem içerisindeki gelişimi önem arz etmektedir. Örneğin, 2010 yılından sonra 25 yaş ve üzeri nüfusun ortalama okullaşma yılı değişkeni, geçmişteki gelişimi çok önemli olan bir değişken haline gelmiştir. Çünkü 25 yaş ve üzeri okullaşma yılının birkaç yılda yapılacak çalışma ile yükseltilebilmesi çok mümkün değildir (Demir Şeker, 2011: 21). Bu tür göstergelerin İGE'de kullanılıyor olması, bu göstergeler açısından gelişme kaydeden ülkelerin mevcut büyüklüklerinin görece diğer ülkelere göre daha düşük olmasından dolayı İGE hesaplamalarında ve sıralamalarda olumsuz etkilerde bulunabilir.

İGE'de kullanılan verilerin güncel olmaması da diğer bir etkidir. Kullanılan verilerin güncellikten uzak olması ülkelerin İGE değerlerini olumsuz etkilemektedir. UNDP, İGE'ni oluştururken kullandığı verilerin temel kaynağı olarak, UNDESA, UNESCO, UNICEF ve UNSD gibi Birleşmiş Milletlere bağlı kurumları gösterirken, OECD, WHO, IMF ve Dünya Bankası (WB) gibi diğer uluslararası kuruluşları da göstermektedir (UNDP, 2018a: 85). Ancak, UNDP veya diğer uluslararası kuruluşların verilerinin de güncel olmadığı durumlar mevcuttur. Örneğin, Türkiye için UNDP 2018 yılı İGE güncellemesinde kullanılan DYB verisi 2017 yılı UNDESA istatistiklerinde 76,1 yıl iken (UNDESA, 2017), WHO 2018 raporunda 76,4 yıl (WHO, 2018: 66), TÜİK verilerinde ise 78 yıl olarak belirtilmektedir (TÜİK, 2019). UNDP ise 2018 İGE güncellemesinde 76 yıl üzerinden hesaplama yapmıştır (UNDP, 2018a: 23). Aynı şekilde Türkiye'nin kişi başı GSMG 2017 yılı için IMF istatistiklerinde 24.496 \$ (IMF, 2019), WB istatistiklerinde 25.135 \$ (WB, 2019), TÜİK verilerinde ise 26.505 \$ (TÜİK, 2019) olarak yer almaktadır. Aynı durum BOY ve OYU içinde geçerlidir. Türkiye'nin 2017 yılı için BOY ve OYU değerleri TÜİK tarafından hesaplanmamıştır. TÜİK sayfasında UNDP'nin 2017 yılı İGE hesaplamada kullandığı Türkiye'ye ait veriler UNDP kaynaklı olarak yayımlanmaktadır. Bu konuda TÜİK verileri de güncel değildir. Verilerin güncel olmaması ülkelerin hesaplanan İGE'nin düşük çıkmasına ve sıralamada gerilerde yer almasına sebep olmaktadır. Örneğin: UNDP 2018 İGE güncellemesinde gelir ve eğitim verileri aynı kalsa dahi, Türkiye'nin 2017 yılı DYB değeri TÜİK verilerinde olduğu gibi 78 yıl üzerinden hesaplamaya dahil edilmiş olsaydı, Türkiye'nin 2017 İGE değeri 0,800 puan olarak hesaplanacak ve çok yüksek insani gelişme gösteren ülkeler arasında yer alacaktı. Aynı şekilde sağlık ve eğitim verileri aynı kalsa dahi, Türkiye'nin 2017 yılı kişi başı GSMG değeri TÜİK verilerinde olduğu gibi 26.505 \$ üzerinden hesaplamaya dahil edilmiş olsaydı, Türkiye'nin 2017 İGE değeri 0,795 puan olarak

hesaplanacaktır. Dolayısıyla ülkelerin kendi güncel verilerini resmi istatistik kurumları vasıtasıyla uluslar arası kuruluşlara iletmeleri ve yapılan hesaplamalarda güncel verilerin kullanılmasını sağlamaları İGE açısından büyük önem arz etmektedir.

İGE hesaplanan diğer ülkelerin gösterdiği performanslar ise İGE'ni ve ülkelerin sıralamadaki yerini etkileyen diğer bir faktördür. Bir ülkenin yıllar itibariyle İGE değerinin artması, ancak sıralamadaki yerinin değişmemesi diğer ülkelerinde İGE açısından iyi bir performans gösterdiği anlamına gelmektedir. Yani bir ülkenin İGE sıralamasındaki yerini sadece kendi performansı değil, aynı zamanda diğer ülkelerin gösterdiği performans ve İGE hesaplanan ülke sayısı belirlemektedir.

3.2. Türkiye'nin İGE'ne İlişkin Beklentiler

Önceki bölümlerde Türkiye'nin İGE ve alt bileşenlerinin yıllar itibariyle gelişimi incelenmiş ve İGE'ni etkileyen faktörler üzerinde durulmuştu. Şimdi ise Türkiye'nin İGE'nin gelişimine ilişkin beklentiler, alt bileşenlerin etkinlikleri ve İGE'ni yükseltecek olası senaryolar üzerinde durulacaktır. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 2017 yılı İGE değeri üzerinde bazı göstergeler sabit tutularak, bazılarının artırılmasıyla oluşturulmuş alternatif hesaplamalar bulunmaktadır.

Tablo 7: Türkiye'nin İGE'ne İlişkin Beklentiler ve 2018 İGE Değerleri ile Alternatif Hesaplar

Rapor Yılı	Kişi Başı GSMG (Satınalma Gücü Paritesi - \$)	Doğuşta Yaşam Beklentisi	Beklenen Okullaşma Yılı	Ortalama Okullaşma Yılı	Değişikliğin İGE'ne Etkisi	Hesaplanan İGE Değeri	Dünya Sıralamasındaki Yeri	İGE Düzeyi	İGE Hesaplanan Ülke Sayısı
2018	24.804	76	15,2	8	-	0,791	64	Yüksek	189
Alt endekslere göre yapılan alternatif hesaplar									
	25.804	76	15,2	8	0,002	0,793	64	Yüksek	189
	26.804	76	15,2	8	0,004	0,795	63	Yüksek	189
	24.804	77	15,2	8	0,004	0,795	63	Yüksek	189
	24.804	78	15,2	8	0,009	0,800	58	Çok Yüksek	189
	24.804	76	15,7	8	0,005	0,796	63	Yüksek	189
	24.804	76	16,2	8	0,010	0,801	58	Çok Yüksek	189
	24.804	76	15,2	8,5	0,006	0,797	62	Yüksek	189
	24.804	76	15,2	9	0,012	0,803	56	Çok Yüksek	189
	25.804	77	15,7	8,5	0,017	0,809	53	Çok Yüksek	189
	26.804	78	16,2	9	0,035	0,827	47	Çok Yüksek	189

Not: Tabloda değiştirilen yerler italik yazılmış, son iki satırın tamamı değiştirilmiştir. GSMG 1000 \$ ve 2000 \$, DYB 1 ve 2 yıl, BOY ve OÖY 0,5 ve 1 yıl artırılarak Türkiye için alternatif İGE değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 8'e göre; Türkiye'nin 2017 yılı (2018 Raporu) İGE üzerinde diğer göstergeler sabit tutularak kişi başı GSMG 1000 \$ artırıldığında İGE 0,793, kişi başı GSMG 2000 \$ artırıldığında ise 0,795 puan olarak hesaplanmaktadır. Diğer göstergeler sabitken kişi başı GSMG'in 1000 \$ artırılması Türkiye'nin İGE'ni 0,002 puan artırmış sıralamayı ise değiştirmemiştir. Kişi başı GSMG'in 2000 \$ artırılması ise İGE'ni 0,004 puan artırarak sıralamayı 1 basamak öne

çekmiştir. Bir anlamda kişi başı GSMG'in 1000 \$ artırılması Türkiye'de İGE'ni 0,002 puan, 2000 \$ artırılması 0,004 puan etkilemektedir.

Tablo 8'de, diğer göstergeler sabit tutularak DYB bileşeninin değeri sırasıyla 1 yıl ve 2 yıl artırılarak hesaplama yapıldığında, Türkiye'nin İGE puan değeri 77 yıl için 0,795, 78 yıl için ise 0,800 olarak bulunmaktadır. Diğer göstergeler sabitken DYB'nin 1 yıl artırılması Türkiye'nin İGE'nde 0,004 puan, 2 yıl artırılması ise 0,009 puan artırmıştır. DYB'nin 2 yıl artırılarak (78 yıl- ki bu aynı zamanda TÜİK 2017 Türkiye DYB verileridir) diğer veriler sabitken yapılan hesaplama sonucunda elde edilen 0,800 İGE puanı, Türkiye'nin sıralamadaki yerini 6 basamak yukarıya taşımış ve aynı zamanda çok yüksek insani gelişme kaydeden ülkeler arasına yerleştirmiştir. Ayrıca, Türkiye'de DYB'nin 1 yıl artması kişi başı GSMG'de meydana gelen 2000 \$ artışa karşılık gelmektedir de denebilir.

Tablo 8'e göre, eğitim göstergelerinden BOY'nı 0,5 yıl ve 1 yıl artırıp diğer gösterge değerlerini sabit tutarak yapılan hesaplamada Türkiye'nin İGE değeri, 15,7 BOY değeri için 0,796, 16,2 BOY değeri için ise 0,801 puan olarak bulunmuştur. Türkiye'de BOY değerinin 0,5 yıl artırılması İGE değerini 0,005 puan artırmış, 1 yıl artırılması ise 0,01 puan artırarak, Türkiye'yi 0,801 İGE puan değeri ile 6 basamak yukarıya taşımış ve çok yüksek insani gelişme kaydeden ülkeler arasına yerleştirmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'de BOY'da sağlanacak 1 yıllık artış, DYB'deki yaklaşık 2 yıllık artışa karşılık gelmektedir denebilir.

Tablo 8'de, diğer göstergeler sabit tutularak OOOY değerini 0,5 yıl ve 1 yıl artırarak yapılan hesaplama sonucunda Türkiye'nin İGE değeri, 8,5 OOOY değeri için 0,797, 9,0 OOOY değeri için 0,803 puan olarak bulunmuştur. Türkiye'de, OOOY değerinin 0,5 yıl artırılması İGE değerini 0,006 puan artırırken, 1 yıl artırılması 0,012 puan artırarak 0,803 puan ile 8 basamak yukarıya taşımıştır. Bu İGE puanı ile Türkiye çok yüksek insani gelişme kaydeden ülkeler arasına girmektedir.

Tablo'8'in son iki satırında ise tüm alt göstergeler belli oranlarda artırılarak hesaplama yapılmıştır. Bun göre, kişi başı GSMG'in 25.804 \$, DYB'nin 77 yıl, BOY'nın 15,7 yıl ve OOOY'nın 8,5 yıl olması Türkiye'nin İGE'ni 0,809 puana çıkarmaktadır. Son satırda ise kişi başı GSMG'in 26.804 \$, DYB'nin 78 yıl, BOY'nın 16,2 yıl ve OOOY'nın 9 yıl olduğu durumda Türkiye'nin İGE'nin 0,827 puana yükseldiği görülmektedir. Her iki durumda da Türkiye çok yüksek insani gelişmişlik seviyesine sahip ülke konumuna gelmektedir.

Türkiye'nin İGE'ni oluşturan alt göstergelerin etkinliğini incelediğimizde, İGE'ni yükseltmeye en duyarlı göstergenin OOOY olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki OOOY'nın 0,5 yıl artması İGE'ni 0,006 puan etkilerken, BOY'nın 0,5 yıl artması 0,005 puan, DYB'nin 1 yıl artması 0,004 puan ve kişi başı GSMG'in 1000 \$ artması 0,002 puan etkilemektedir. Dolayısıyla alt göstergelerin etkinliği OOOY, BOY, DYB ve GSMG olarak önem sırasına göre sıralanmaktadır.

UNDP, ilk raporun yayınlandığı 1990 yılından beri İGE hesaplama yöntemlerinde yapmış olduğu değişikliklerle İGE hesaplamalarında gelirin etkisini azaltmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, İGE değerini yükseltmek isteyen ülkelerin gelirin yanında özellikle eğitim ve sağlık alanına yatırım yapmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ülkelerin kendi verilerini Birleşmiş Milletlere ve ilgili diğer kuruluşlara güncel olarak vermeleri ve yapılan İGE hesaplamalarında güncel verilerin kullanılmasını sağlamaları büyük önem arz etmektedir. Eğer Türkiye, İGE hesaplamasında kullanılan değişkenlerin güncel değerlerini resmi istatistik kurumu olan TÜİK aracılığı ile BM'ye iletebilse ve güncel verilerin hesaplamalarda

kullanılmasını sağlayabilseydi, UNDP 2018 raporunda 2017 yılı için yapılan hesaplamada çok yüksek insani gelişmişlik gösteren ülkeler arasında olacaktı. Ancak BM, UNDP raporunu hazırlarken bir çok kurumdan ve uluslar arası kuruluştan bilgi toplamakta ve bu bilgileri işleyerek kullanmaktadır. Bazen bu bilgiler güncel olmaktan uzak kalmaktadır. Bu durum bütün ülkeler içinde geçerliliğini korumaktadır. Her ne kadar durum böyle olsa da, alternatif hesaplamaların yapıldığı Tablo 7’de görülebileceği gibi Türkiye, bu performans ile önümüzdeki birkaç yıl içerisinde çok yüksek insani gelişmişlik gösteren ülkeler arasında olacaktır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kalkınmanın temel amacı insanlara uzun, sağlıklı ve daha rahat bir yaşam sürme imkanı sağlamaktır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyebilmek için ekonomik göstergelerin yanında insani, sosyal ve kültürel birçok gösterge kullanılmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin refah ve kalkınmışlık dereceleri de sayısal değerlere dönüştürülerek İGE adı altında yayımlanmaktadır. İGE, BM tarafından ülkelerin insani gelişmişlik düzeyini belirlemede kullanılan bir ölçüttür. Bu endeks insani gelişmeyi, gelirin yanı sıra eğitim ve sağlığa ilişkin göstergeleri de dikkate alarak ölçmeyi amaçlayan bir gösterge niteliğindedir.

Bu çalışmada, Türkiye’nin İGE ve alt göstergelerinin yıllar itibariyle değişimi ve İGE’ni etkileyen faktörler incelenerek, alt göstergelerin Türkiye’nin İGE üzerindeki etkinliği değerlendirilmiştir. Buna göre;

Türkiye, İGE ve alt göstergeleri bakımından 1990-2017 yılları arasında önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1990 yılında 0,579 olan İGE değeri, 27 yılda %36,6’lık bir artış ile 2017 yılında 0,791’e yükselmiştir. Türkiye, 2017 yılındaki 0,791 İGE değeri ile yüksek insani gelişme gösteren ülkeler sınıfına girmiş, 189 ülke içerisinde 64. sırada yer almıştır. Ayrıca, 1990-2017 yılları arasında Türkiye’de DYB 11,7 yıl, BOY 6,3 yıl, OÖY 3,5 yıl ve kişi başı GSMG % 121,2 oranında artış göstermiştir. Türkiye, 2017 yılında 189 ülke içerisinde kişi başı GSMG değeri bakımından 50., BOY bakımından 48., OÖY bakımından 111. ve DYB bakımından 66. sıradadır.

Yapılan alternatif hesaplamalardan anlaşılacağı gibi İGE’ni oluşturan alt göstergeler içerisinde Türkiye’nin İGE’ni yükseltmeye en duyarlı gösterge OÖY’dir. Öyle ki, OÖY’nin 0,5 yıl artması İGE’ni 0,006 puan etkilerken, BOY’nin 0,5 yıl artması 0,005 puan, DYB’nin 1 yıl artması 0,004 puan ve kişi başı GSMG’in 1000 \$ artması 0,002 puan etkilemektedir. Dolayısıyla alt göstergelerin etkinliği OÖY, BOY, DYB ve GSMG olarak önem derecesine göre sıralanmaktadır. Türkiye’nin İGE değerini yükseltebilmesi ve çok yüksek insani gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasına girebilmesi için gelirin yanında, özellikle eğitim ve sağlık alanına yatırım yapması gerekmektedir. Her ne kadar gelir insani gelişme için gerekli olsa da tek başına yeterli değildir. Eğitim ve sağlığa yapılan yatırımlar ülkelerin İGE değerinin yükseltilmesinin yegane yoludur.

Ayrıca, İGE’ni alt endeksler yanında, İGE’nin hesaplama yöntemi, hesaplamada kullanılan değişkenlerin içeriği, hesaplamaya dahil edilen ülkelerin sayısı ve ülkelere ait verilerin güncelliği de etkilemektedir. Özellikle güncellikten uzak verilerin kullanılması ülkelerin İGE değerini olumsuz etkilemektedir. Ülkelerin kendi verilerini BM ve ilgili diğer kuruluşlara güncel olarak vermeleri ve yapılan hesaplamalarda güncel verilerin kullanılmasını sağlamaları büyük önem arz etmektedir. Eğer Türkiye, İGE hesaplamasında kullanılan değişkenlerin güncel

değerlerini resmi istatistik kurumu olan TÜİK aracılığı ile BM'ye iletebilse ve güncel verilerin hesaplamalarda kullanılmasını sağlayabilseydi, UNDP 2018 raporunda 2017 yılı için yapılan hesaplamada çok yüksek insani gelişmişlik gösteren ülkeler arasında olacaktı. Buna rağmen yapılan alternatif hesaplamalardan anlaşılacağı üzere Türkiye, bu performans ile önümüzdeki birkaç yıl içerisinde çok yüksek insani gelişmişlik gösteren ülkeler arasında olacaktır.

Kaynakça

- Akççek, A. (2015). 2014 İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye'nin İnsani Gelişme Performansı, Stratejik Düşünce Enstitüsü, SDE Rapor, Mart, ss. 1-16.
- Başar, S., Eren, M. ve Eren, M. (2015). Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Endeksi Değişkenlerine Göre Etkilerinin İncelenmesi, International Conference On Eurasian Economies, SESSION 6E: Kalkınma I, ss 846-854.
- Bolat, B. A. ve Çılan, Ç. A. (2007). İnsani Gelişme İneksi Bileşenleri Açısından Gelişmekte Olan Ülkelerin Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması, 38. Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS), Türkiye, 10-15 Eylül 2007.
- Demir, S. (2006). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Eneksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme, Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Demir Şeker, S. (2011). Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi. Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2828, Ekim.
- Doğan, H. G. ve Gürler, Z. (2013). Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksinin Analitik Olarak Değerlendirilmesi. İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 3 (2), 69-76.
- Erol, E. D. (2011). İnsani Gelişme Doğrultusunda Beşeri Kalkınanın Boyutları: Gelişmekte Olan Ülkeler, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt: 3, No: 2, ss.99-108.
- Gürses, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:12, Sayı :21, ss.339-350
- Hicks, D. A. (1997). The Inequality-Adjusted Human Development Index: A Constructive Proposal, World Development, Vol: 25, No: 8, pp. 1283-1298.
- IMF. (2019). <https://www.imf.or>, 15.01.2019
- Karabulut, T., Kaya, N. ve Gürsoy, Z. (2009). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütüne Üye Ülkelerin 2006 Yılı İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Analizi, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2 (2), 1-18.
- Tıraş, H. H. ve Ağır, H. (2018), İnsani Gelişmişlik Göstergeleri Açısından İslam İşbirliği Teşkilatı Üye Ülkelerinin Bir Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social Economic Research), Cilt: 18, Sayı: 35, ss 20-40.
- TÜİK. (2019). <http://tuik.gov.tr> (02.01.2019)
- Tüylüoğlu, Ş. ve Karalı, B. (2006). İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye İçin Değerlendirilmesi, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 12, ss. 53-88.
- UNDESA. (2017). World Population Prospects: The 2017 Revision, <https://population.un.org/wpp/> (15.01.2019)
- UNDP. (1990). Human Development Report 1990.
- UNDP. (1991). Human Development Report 1991.
- UNDP. (1992). Human Development Report 1992.
- UNDP. (1993). Human Development Report 1993.
- UNDP. (1994). Human Development Report 1994.
- UNDP. (1995). Human Development Report 1995.
- UNDP. (1996). Human Development Report 1996.
- UNDP. (1997). Human Development Report 1997.
- UNDP. (1998). Human Development Report 1998.
- UNDP. (1999). Human Development Report 1999.
- UNDP. (2000). Human Development Report 2000.
- UNDP. (2001). Human Development Report 2001.
- UNDP. (2000). Human Development Report 2000.
- UNDP. (2002). Human Development Report 2002.
- UNDP. (2003). Human Development Report 2003.
- UNDP. (2004). Human Development Report 2004.
- UNDP. (2005). Human Development Report 2005.

BEYDER / 2019, 14:1 (15-31)

- UNDP. (2006). Human Development Report 2006.
UNDP. (2007-08). Human Development Report 2007.
UNDP. (2009). Human Development Report 2009.
UNDP. (2010). Human Development Report 2010.
UNDP. (2011). Human Development Report 2011.
UNDP. (2013). Human Development Report 2013.
UNDP. (2014). Human Development Report 2014.
UNDP. (2015). Human Development Report 2015.
UNDP. (2016). Human Development Report 2016.
UNDP. (2018a). Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update.
UNDP. (2018b). Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update, Technical Notes.
UNDP. <http://hdr.undp.org/en/data> (18.11.2018).
WB (WORLD BANK). (2019). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/data/databases>
WHO. (2018). World Health Statistics 2018: Monitoring Health For The SDGs, Sustainable Development Goals.